

Het voorkomen van Oosteuropese Kauwen (*Corvus monedula soemmeringii* FISCHER) in Nederland
in de winter 1948-1949

door

K. H. VOOUS

(Zoölogisch Museum Amsterdam)

(With summary: On the occurrence of East-European Jackdaws (*Corvus monedula soemmeringii* FISCHER) in the Netherlands in the winter 1948—1949)

1. Inleiding

De Plantenziektenkundige Dienst te Wageningen stelde gedurende en korte tijd na de oorlog een uitgebreid onderzoek in naar een aantal biologische bijzonderheden van de Kauw in Nederland. Voor dat doel werden ook in de winter van 1948-1949 een aantal Kauwen geschoten en onder leiding van de toenmalige ornitholoog bij de Plantenziektenkundige Dienst, wijlen Dr. E. VAN KOERSVELD, onderzocht. Onder de in totaal 184 Kauwen, die tussen 1 januari en 1 april 1949 in ons land werden verzameld, ontdekten Dr. H. N. KLUYVER en VAN KOERSVELD enkele afwijkende exemplaren, die door hen terecht als niet-inheemse exemplaren werden aangemerkt. Deze vogels waren afkomstig uit Erp, Noord-Brabant, en werden mij voor onderzoek ter hand gesteld. Terstond na de ontdekking werd in opdracht van de Dienst het verzamelen van Kauwen te Erp met volle kracht ter hand genomen, zodat een prachtige serie van niet minder dan 57 exemplaren bijeen kwam, waarvan 46 exemplaren thans in het Zoölogisch Museum te Amsterdam als balgen worden bewaard. Met slechts één zeer merkwaardige uitzondering bleken alle uit Erp afkomstige Kauwen te behoren tot de Oosteuropese ondersoort *soemmeringii*, een vorm, die tot dan toe nog niet in Nederland was aangetroffen. Alle andere in 1948-1949 vanwege de Plantenziektenkundige Dienst in Nederland verzamelde Kauwen bleken niet van Nederlandse broedvogels verschillend te zijn en dienen aldus tot de vorm *spermologus* te worden gerekend.

Aan de hand van dit voortreffelijke materiaal volgt hieronder een bespreking van *C. m. soemmeringii* in Nederland.

Een woord van grote waardering voor het omvangrijke, doch helaas niet voltooid werk van wijlen Dr. E. VAN KOERSVELD ten aanzien van dit onderzoek mag hier niet worden gemist. De heer J. B. VAN DE PEPPEL verleende zeer gewaardeerde hulp bij het bijeenbrengen van het materiaal.

Een overzicht van de geographische variatie en de herkenbare ondersoorten van de Kauw in Europa werd door mij in 1950 in „Limosa” gepubliceerd.

2. Volwassen vogels

De serie van 31 volwassen Kauwen uit Erp, alle behorend tot de

Oosteuropese ondersoort *soemmeringii*, verschilt in de volgende opzichten van Nederlandse en andere Westeuropese broedvogels (*spermologus*):

1. Lichter grijze nek, die daardoor scherper tegen het zwarte schedelkapje en de bijna zwarte rug contrasteert.
2. Een halvemaaanvormige witte vlek aan de zijkant van de hals, juist onder de strek van de oordekveren. Deze vlek ontbreekt bij de Nederlandse broedvogels.
3. Lichter grijze onderzijde.
4. Inktblauwe in plaats van paarsblauwe glans van het zwarte schedelkapje.
5. Langere en zachtere veren van rug en onderzijde, speciaal op borst en buik, op de laatste plaats met uitgebreidere witte veerbases.

Deze vogels verschillen van de Skandinavische ondersoort *monedula* („Noordelijke Kauw”), die ook een heel licht grijze nek heeft, (1) door de witte halsvlek, die ik bij Zweedse en Deense vogels slechts zelden aantrof, (2) door een donkerder grijze onderzijde, die bovendien de bij *monedula* voorkomende lichte zandtint mist, alsmede (3) door de inktblauwe in plaats van paarsblauwe glans van het schedelkapje.

Nadrukkelijk moet er op gewezen worden, dat Nederlandse Kauwen in de broedtijd door slijtage van de veerzomen, die er rafelig gaan uitzien, een lichter grijze nek vertonen, dan fris geruide najaarsvogels. Vergelijking van ondersoorten dient dus met vogels uit een overeenkomstig seizoen te geschieden.

De serie van volwassen *soemmeringii* uit Erp vertoont een opvallende individuele variatie, die groter is, dan ik bij de meeste Europese broedvogelseries heb aangetroffen. Deze variatie heeft betrekking op vrijwel alle hierboven voor *soemmeringii* aangegeven kenmerken.

1. Een donkergrijze nek, niet verschillend van Nederlandse *spermologus*, komt voor bij 16% van de onderzochte vogels. De rest (84%) is opvallend lichter.
2. De witte halsvlek ontbreekt bij 16%, is in geringe mate ontwikkeld bij 16%, is van middelmatige afmeting bij 40% en is zeer groot bij 28% van de onderzochte vogels.
3. Een donker grijze onderzijde, niet verschillend van Nederlandse *spermologus*, komt voor bij 8% van de onderzochte vogels; 16% is slechts iets lichter grijs en 76% is opvallend licht grijs.
4. De blauwe glans van het schedelkapje vertoont weinig variatie. Bij een paar exemplaren komt er een zwakke paarse glans bij. Deze laatste vogels halen ternauwernood de meest blauwe variant van de paarse schedelkapjes der Nederlandse en Skandinavische vogels.

3. Eerste-jaars vogels

Eerste-jaars Kauwen zijn direct van meerjarige vogels te onderscheiden door de bruine en naar verhouding veel sterker versleten slagpennen en staartveren, terwijl zij bovendien minder sterk glanzende vleugeldeken bezitten en de nek en de onderzijde aanmerkelijk donkerder grijs zijn. De kenmerken van de diverse Kauwenrassen zijn daardoor aan eerste-jaars vogels veel minder gemakkelijk herkenbaar dan aan meerjarige vogels. Nietemin verschilt de serie van 21 eerste-jaars Kauwen uit Erp door dezelfde ken-

merken als die van de volwassen vogels van vergelijkbare eerstejaars vogels van Nederlandse *spermologus*. Een kleine witte halsvlek is slechts aanwezig bij 5% van de onderzochte vogels. Het grijs van de hals en van de onderzijde vertoont een soortgelijke variatie als bij de volwassen vogels. De hals kan even donker grijs zijn als bij jonge *spermologus* (20%), maar de onderzijde is bij 100% der vogels lichter.

De ene uitzondering (no. 7511) betreft een jong ♂ van 12 februari 1949, dat gekortwiekt bleek te zijn en dus een gebrekkig vliegvermogen moet hebben gehad. Deze vogel viel in de serie direct uit de toon door zijn donkergrijze, bijna zwarte, onderzijde, paarsglanzende kop en korter gevederte, terwijl de bovenzijde effen donker blauwgrijs is, in tegenstelling tot de schubtekening van de overige vogels, die teweegebracht wordt door de licht grijze veerzomen van mantel en rug. De eerstejaars vogel is een duidelijke *spermologus*. Waarschijnlijk is hij in de omgeving van Erp uitgebroed, daar in gevangenschap gehouden en vervolgens ontsnapt, waar hij zich bij de overwinterende troep Oosteuropese Kauwen heeft aangesloten.

4. Voorkomen in Nederland in 1948-1949

Alle 56 verzamelde exemplaren van *soemmeringii* zijn afkomstig van Erp, N.Br. De eerste vogels uit Erp kwamen bij de Plantenziektenkundige Dienst binnen op 6 januari, de laatste op 17 maart 1949. Wanneer de Oosteuropese Kauwen in Erp zijn aangekomen, is onbekend. De datum van vertrek zal wel ongeveer zijn samengevallen met de verzameldatum van de laatste vogels, dus kort na midden maart. Volgens VAN DE PEPPEL hebben honderden van deze Oosteuropese Kauwen in de omgeving van Erp overwinterd, waar zij zich in sociaal verband ophielden met Roeken, gezamenlijke slaappleatsen met deze betrokken en zich in hun gedrag niet anders van Nederlandse Kauwen onderscheidden, dan dat zij in het vrije veld bleven. Het is zeer merkwaardig, dat met uitzondering van de ene gekortwiekte jonge vogel, alle in Erp verzamelde Kauwen tot de ondersoort *soemmeringii* behoren. Het is dus waarschijnlijk, dat een gehele vlucht Oosteuropese Kauwen naar het Westen is getrokken en als geheel in de omgeving van Erp heeft overwinterd. Hun overwinteringsgebied moet uiterst lokaal zijn geweest, want behalve 56 vogels bij Erp, werden er in dezelfde periode op verscheidene andere plaatsen in Noord-Brabant Kauwen verzameld, welke volgens VAN KOERSVELD alle tot de ondersoort *spermologus* behoorden. Hoewel de Kauw in 1948 en 1949 in de omgeving van Erp ook als broedvogel is opgetreden, is het zeer merkwaardig, dat van alle daar in de winter geschoten Kauwen slechts één (gekortwiekte) jonge vogel als inheems kon worden aangesproken. Alle broedvogels waren klaarblijkelijk weggetrokken, of hadden zich tot grotere troepen verenigd.

Uit de winter 1948—49 is nog één ander exemplaar van *soemme-*

ringii bij de Plantenziektenkundige Dienst binnen gekomen: een volwassen vogel uit Ommen, prov. Overijssel, geschoten op 25 januari 1949.

In het algemeen schijnen van de Nederlandse Kauwen heel weinig eerste-jaars vogels in ons land te overwinteren. Van 127 tussen 1 januari en 1 april 1949 in Nederland geschoten inheemse Kauwen (*spermologus*) waren niet meer dan 6 eerste-jaars exemplaren, dat is 4.7%. De Nederlandse jonge vogels trekken in de regel weg. Bij de troep Oosteuropese Kauwen was de verhouding opvallend anders. Hiervan werden 31 volwassen en 25 eerst-jaars exemplaren verzameld, dus 44,6% jongen, dat is bijna tien maal zoveel als van *spermologus*. Deze eerste-jaars moeten met de oude vogels hun oostelijk broedgebied hebben verlaten om vervolgens in Nederland te overwinteren.

De grootte van de gonaden onderging bij Oosteuropese Kauwen gedurende de periode januari-maart weinig verandering, terwijl daarentegen de gonaden der inheemse vogels in die tijd in opvallende mate zwollen. Dit verloop is weergegeven in Tabel 1, waar de grootte-verandering van de linker testis als maatstaf van het verloop van de sexuele activiteit genomen is. Het blijkt, dat de sexuele activiteit bij de inheemse Kauwen in de loop van het voorjaar aanzienlijk toenam, terwijl die bij de Oosteuropese Kauwen, die nog een voorjaarstrek moesten meemaken, nauwelijks merkbaar was. Terwijl bovendien de Nederlandse Kauwen met het zwellen van de geslachtsorganen in doorsnede een minder ontwikkeld onderhuids vetweefsel gingen vertonen, dus minder vet werden, werden de Oosteuropese Kauwen hoe langer hoe vetter, hetgeen met de bij hen te verwachten toenemende trekdrang in overeenstemming is.

Tabel 1

Gemiddeld volume van linker testis (mm³) in 1949

Average volume of the left testis (mm³) in 1949

1—10 januari :	<i>spermologus</i>	(1)— 150;	<i>soemmeringii</i>	(4)—330
11—20 " :	"	(5)— 235;	"	(3)—275
21—31 " :	"	(12)— 230;	"	(1)—105
1—10 februari:	"	(18)— 330;	"	(4)—195
11—20 " :	"	(13)— 400;	"	(7)—115
21—28 " :	"	(5)— 535;	"	(1)—465
1—10 maart :	"	(14)— 510;	"	—
11—20 " :	"	(17)—1170;	"	(1)—220

5. M a t e n

De Oosteuropese Kauwen uit Erp (*soemmeringii*) verschillen in afmetingen niet van de Nederlandse vogels (*spermologus*). De standaard-deviatie van de vleugellengte is bij onze Nederlandse vogels iets geringer dan die bij de overwinterende populatie van *soemmeringii*.

Tabel 2

<i>soemmeringii</i> (Erp): vleugel van 17 ♂ ♂ ad.	231—250,
	gemiddeld 240,2 ± 5,3
<i>soemmeringii</i> (Erp): vleugel van 12 ♂ ♂ 1e j.	227—241,
	gemiddeld 237,5
<i>spermologus</i> (Nederland): vleugel van 13 ♂ ♂ ad.	236—251,
	gemiddeld 244,1 ± 4,9
<i>soemmeringii</i> (Erp): vleugel van 10 ♀ ♀ ad.	223—242,
	gemiddeld 232,9 ± 5,6
<i>soemmeringii</i> (Erp): vleugel van 8 ♀ ♀ 1e j.	220—240,
	gemiddeld 229,6
<i>spermologus</i> (Nederland): vleugel van 15 ♀ ♀ ad.	227—243,
	gemiddeld 234,1 ± 4,2

6. Broedgebied en herkomst

C. m. soemmeringii heeft een enorm broedgebied, dat geheel Rusland en West-Siberië omvat, van de Baltische landen en Oost-Polen tot aan het Baikalmeer. Er treedt in het Europese deel van dit verspreidingsgebied een clinale variatie op van oost naar west, die door Finland verloopt en als ondersoort *monedula* in Skandinavië en Denemarken (Jutland) eindigt. In Polen treffen de broedpopulaties van de Middeneuropese *spermologus* en Oosteuropese *soemmeringii* elkaar, zodat in het gebied van de rivieren de Boeg en de Njemen uiterst variabele broedpopulaties voorkomen, die de indruk maken bastaardpopulaties te zijn (VOOUS, 1950). In het Rijks Natuurhistorisch Museum te Stockholm (coll. ZEDLITZ) onderzocht ik broed- en wintervogels uit dit gebied (Slomin en Wolhynië), die een soortgelijke variatie vertonen als onze Erpvogels, zodat het niet is uitgesloten, dat deze laatste uit de uiterst westelijke broedgebieden van *soemmeringii* afkomstig zijn. Bovendien trof ik uitsluitend bij Kauwen uit Midden- en West-Rusland en Polen blauwglanzende „petjes” aan (36% der onderzochte exemplaren; zuiver paars 43%; intermediair 21%). Uit andere delen van het verspreidingsgebied van *soemmeringii* (West-Siberië) trof ik bij slechts 27% der onderzochte vogels een blauw schedelkapje aan (collectie JOHANSEN in Zoölogisch Museum, Kopenhagen). In Zweden, Denemarken, Duitsland en West-Europa komen practisch uitsluitend fraai paarsglanzende schedelkapjes voor.

7. Trek

C. m. soemmeringii is een uitgesproken trekvogel, die in groot aantal in Z. Europa overwintert en ook meermalen in Midden-Europa werd vastgesteld. KLEINER (1942) vermeldt, dat hij van de volgende Middeneuropese localiteiten Oosteuropese Kauwen als trekvogels of overwinteraars heeft onderzocht: Windenburg, Oost-Pruisen (sept.); Dresden (okt. en maart); Volkmaritz, Saksen (nov.). Bovendien vermeldt hij een ♂ en een ♀ van Uppsala, Zweden (26 sept. 1920).

Aan deze lijst kunnen thans 57 vogels uit Nederland, uit de winter 1948—1949 worden toegevoegd.

Op de trek verenigen Kauwen en Roeken zich vaak tot grote vluchten. Ook in Nederland worden zulke gemengde vluchten regelmatig waargenomen. Deze troepen trekken meestal op vrij grote hoogte over en worden slechts weinig van dichtbij waargenomen en zijn dus uiterst moeilijk te verzamelen. Waar deze trekvogels vankomen is onbekend, evenmin weet men, waar ze overwinteren. De meeste trekkende Roeken in Nederland zijn stellig van oostelijke herkomst. Vele van de meettrekkende Kauwen zullen dus ook wel tot de oostelijke ondersoort *soemmeringii* behoren. De Skandinavische Kauwen zijn slechts ten dele trekvogels. Enkele exemplaren van deze ondersoort werden reeds in Nederland aangetroffen. Mogelijk komen zij meer voor, dan men verwacht, hoewel er onder de in de winter 1948-1949 verzamelde Kauwen geen noordelijke vogels konden worden herkend. In de toekomst is het dus gewenst om aan trekkende of overwinterende troepen Kauwen bijzondere aandacht te besteden en ijverig op geringde Kauwen (en Roeken) te letten!

8. N a g e k o m e n g e g e v e n s

Na afsluiting van dit onderzoek zijn nog de volgende Nederlandse exemplaren van *C. m. soemmeringii* bekend geworden:

1. Castricum (N.H.) - 1e j., 5-6 jan. 1947, slaapplaats in de duinen.
2. Erp (N.Br.) - ♂ ad., 28 dec. 1949.
3. Castricum (N.H.) - ♀ ad., 25 jan. 1950, slaapplaats in de duinen.

9. Summary: On the occurrence of East-European Jackdaws (*Corvus monedula soemmeringii* FISCHER) in the Netherlands in the winter 1948—1949.

This is the report on the occurrence of a flock of hundreds of *Corvus monedula soemmeringii* in the Netherlands (Erp, province Noord-Brabant) during the winter 1948—1949. Through the State Service for Plant Diseases, Wageningen, a series of 56 specimens of this race was collected between January 6 and March 17, 1949. These birds must have had a very limited winter range in the Netherlands, for of a total of 184 Jackdaws collected between January 1 and April 1, 1949, only those collected at Erp and one single adult specimen near Ommen (province Overijssel) (January 25) proved to be distinct from the indigenous race *spermologus*.

Of first-year Jackdaws bred in the Netherlands, by far the majority have left the country in the winter: of a total of 127 specimens of *spermologus* collected between January 1 and April 1, 1949, only 6 were in their first year (4.7%). The flock of *soemmeringii* to the contrary contained large numbers of juveniles, viz. 25 collected specimens (46%).

During the period January—March the gonads of the indigenous Netherlands Jackdaws gradually increased in size, indicating the awakening of sexual activity: the average volume of the left testis of 13 adult males in the middle of February being 400 mm³, having increased to 1170 mm³ in the middle of March. In the wintering specimens of the race *soemmeringii* the gonads remained almost stationary, the average volume of the left testis of 7 adult males in the middle of February being 115 mm³, being still not more than 220 mm³ in the only adult male collected in the middle of March (see table 1).

A gradual decrease of the subcutaneous fat deposition was noticed in our own wintering birds from January to March; whereas the fatness of the East-

European specimens gradually increased in the course of the same period, which was towards the start of the return migration to their East-European breeding grounds.

The morphological characters of the Netherlands series of wintering East-European Jackdaws show a rather large individual variation. Notwithstanding this fact, compared with Netherlands *spermologus*, the light grey underside, light grey hind neck, white patch on the sides of the neck (present in about 84% of the collected specimens) and the soft and long feathers of upper and under parts proved distinctive in 100% of the specimens collected. The Netherlands specimens of *soemmeringii* agree very well with the equally variable breeding populations from E. Poland and W. Russia examined in the British Museum (Natural History) and the Natural History Museum at Stockholm (cf. Voous, 1950).

Corvus monedula soemmeringii is a well known migratory race of Jackdaw. Several records of its occurrence as autumn passenger and wintering bird in Central Europe have been mentioned in KLEINER's monograph of this species (1942).

10. Literatuur

KLEINER, A. (1942): Systematische Studien über die Corviden des Karpathenbeckens, nebst einer Revision ihrer Rassenkreise. III. *Coloeus monedula* L. *Aquila* 46—49, pp. 159—224.

VOOUS, K. H. (1950): The post-glacial distribution of *Corvus monedula* in Europe. *Limosa* 23, pp. 281—292.

Vogeltellingen op Vlieland van 1953 t.m. 1956

door

J. ROOTH

Rijksinstituut voor Veldbiologisch Onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud
(Mededeling no. 78)

[With summary: Bird-counts 1953—1956 on the Island of Vlieland (Holland)]

Inleiding.

Bij de opzet van het onderzoek naar de avifauna van Vlieland speelden verschillende gedachtengangen een rol. In verband met natuurbeschermingsmaatregelen (o.a. het beheer) is het goed om gedurende een relatief lange periode een inventarisatie voort te zetten en de, in dit geval ornithologische, betekenis van een gebied vast te leggen. Daarnaast moet dit onderzoek gezien worden als een aanvulling op de, eveneens door het Staatsbosbeheer opgezette, vogeltellingen in het Staatsnatuurreservaat de Boschplaat op Terschelling (MÖRZER BRUYNS en BRAAKSMA, 1954). Het ligt dan ook voor de hand, dat behalve de bespreking van de inventarisatiegegevens van Vlieland, een vergelijking zal worden gemaakt met de Terschellingse gegevens.

Het is de bedoeling om op deze manier een beter inzicht te verkrijgen in de oorzaken, die aansprakelijk zijn voor de verschillen (kwalitatief en kwantitatief) in de vogelbevolking van de verschillende broed- en pleisterplaatsen in het Waddengebied.